

Гносеологічні аспекти та антропологічний вимір інституціонального базису інноваційної економіки

Краус Н.М.

кандидат економічних наук, доцент,
докторант відділу теорії економіки і фінансів
Науково-дослідного фінансового інституту
ДННУ «Академія фінансового управління» Міністерства фінансів України

У статті досліджено та узагальнено гносеологічні аспекти інноваційної діяльності. Обґрунтовано і розкрито концепцію інноваційної економіки та її інституціональні контури через призму людиноцентричної парадигми сучасної економіки. Інтелектуальне продукування на основі процесу пізнання та єдине економічне поле для інформаційного, інтелектуального і матеріального виробництва є принциповими характерними особливостями запропонованого авторського розуміння концепції інноваційної економіки. Доведено, що людину як суб'єкта економічної трансформації потрібно розглядати враховуючи модерністські та постмодерністські цінності суспільства. Встановлено, що людина-інноватор через систему інститутів здійснює інноваційну діяльність, структурує економічно-інноваційний простір, утворюючи його складові «клітини»: бізнес-інкубатори, інноваційні хаби, іннотехи, технопарки, технополіси, інноваційні кластери. Такого роду інституційні утворення формують покращене середовище людської життєдіяльності, забезпечують побудову інноваційної економіки. Зроблено висновок про те, що згідно з інституційною парадигмою це означає, що людина є первинна, а інститути інноваційного розвитку – вторинними. Дана теза дає можливість для моделювання інноваційної діяльності на основі аналогії проявів людської індивідуальності.

Ключові слова: гносеологічні аспекти, людиноцентризм, інноваційна економіка, інститут, знання, інноватор.

Краус Н.Н. ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО БАЗИСА ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье исследованы и обобщены гносеологические аспекты инновационной деятельности. Обоснованы и раскрыты концепция инновационной экономики и ее институциональные контуры через призму человекоцентрической парадигмы современной экономики. Интеллектуальное производство на основе процесса познания и общее экономическое поле для информационного, интеллектуального и материального производства являются принципиальными характерными особенностями предлагаемого авторского понимания концепции инновационной экономики. Доказано, что человека как субъекта экономической трансформации нужно рассматривать учитывая модернистские и постмодернистские ценности общества. Установлено, что человек-инноватор через систему институтов осуществляет инновационную деятельность, структурирует экономическое инновационное пространство, образуя его составляющие «клетки»: бизнес-инкубаторы, инновационные хабы, иннотехи, технопарки, технополисы, инновационные кластеры. Такого рода институциональные образования формируют улучшенную среду человеческой жизнедеятельности, обеспечивают построение инновационной экономики. Сделан вывод о том, что согласно институциональной парадигме это означает, что человек является первичным, а институты инновационного развития – вторичными. Данный тезис раскрывает возможности моделирования инновационной деятельности на основе аналогии проявлений человеческой индивидуальности.

Ключевые слова: гносеологические аспекты, человекоцентризм, инновационная экономика, институт, знания, инноватор.

Kraus N.N. GNOSEOLOGICAL ASPECTS AND ANTHROPOLOGICAL DIMENSION OF INSTITUTIONAL BASIS OF INNOVATIVE ECONOMY

Gnoseological aspects of innovative activity are explored and generalized in the article. The concept of innovative economy and its institutional contours are substantiated and uncovered through the prism of person-centrism of modern economy. Intellectual production on the basis of process cognition and single economic field for informational, intellectual and material production are fundamental characteristic features of proposed copyright understanding of the innovative economy. It is proved that a person as a subject of economic transformation must be considered taking into account the modernist and postmodernist values of society. Established that the man-innovator through a system of institutes carries innovative activity, structures the economic and innovative space, forming its components «cells» – business incubators, innovative hubs, innotehes, technoparks technopolis and innovative clusters. This kind of institutional formations form improved environment of human activity and provide construction of innovative economy. Is concluded that according to the institutional paradigm that means that a person is primary and institutions of innovative development are secondary. This thesis makes it possible to model innovative activity on the basis of the analogy of manifestations of human individuality.

Keywords: gnoseological aspects, person-centrism, innovative economy, institute, knowledge, innovator.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Інноваційний процес будується на взаємодії діалектичної («інформація – знання») і соціальної («суспільство – людина») систем та використанні принципів синергії й «об'єднання можливостей». В інноваційній економіці відбувається формування груп фахівців різного спрямування, об'єднаних однією метою. Ці суб'єкти на всіх етапах інноваційної економіки (інтелектуальному, інформаційному, технологічному, речовинно-енергетичному, управлінському) зорієнтовані на використання принципу «об'єднання можливостей». Система «суспільство – людина», використовуючи цей принцип, створює умови для застосування в інноваційній системі ефекту синергії, а система «інформація – знання» – для результативного формування нових знань [1, с. 12].

Переорієнтація на інноваційний шлях розвитку української економіки потребує значних інституціональних змін у різних сферах суспільного життя. Ці зміни можливі лише за безпосередньої участі людини. «Інституції – це творіння людей. Їх розвивають і змінюють також люди, отже, дослідження має починатися від індивідуума» [2, с. 14]. Із цих причин є потреба у вивченні антропологічного виміру інституціонального базису інноваційної економіки та розкритті гносеологічних аспектів інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Комплексне дослідження інноваційної діяльності базується на ґрунтовному гносеологічному фундаменті. Пізнання нового та роль індивіда у здійсненні економічного розвитку зустрічаємо у науковій спадщині Аристотеля, Г. Гегеля, Р. Декарта [3], І. Канта [4; 5], Конфуція, Платона. На сучасне розуміння процесів формування та розвитку інноваційної економіки здійснили потужний вплив праці А. Баркера, А. Грейфа, А. Дензау, Л. Мізеса, Д. Норта, П. Сорокіна, Дж. Хавстіда [6–12]. Із дослідженням гносеологічних аспектів становлення інноваційної економіки пов'язані імена А. Генкіна, Р. Євстигнеєва, В. Завадовського, П. Ігнатовського, В. Котелкіної, Я. Кузьмінова, В. Лепського, О. Мамедова, Е. Немчинова, К. Полещенка, О. Старіш, В. Федорова [13–24].

У сфері інституціональної теорії досить плідно працюють українські науковці, які створюють інституціональні моделі економіки інноваційного типу з урахуванням економічних умов та особливостей, що характерні для України. У працях В. Вишневського, В. Дементьєва, Ю. Зайцева, С. Івашина, І. Малого, Б. Одягайла, О. Пархоменка [25–34] та ін. на

основі застосування міждисциплінарного підходу здійснюється науковий пошук геополітичних, історичних, етнічних, морально-психологічних і культурних чинників інституціональних перетворень вітчизняної економіки. Але разом із тим значна кількість проблем становлення економіки інноваційного типу в контексті інституціональних змін залишаються недостатньо розкритими.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження гносеологічних аспектів інноваційної діяльності, обґрунтування і розкриття концепції інноваційної економіки та її інституціональних контурів через призму людиноцентричної парадигми сучасної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успіх у вивченні різнопланових проблем інноватизації як процесу формування і просування нових ідей визначається передусім осмисленням логіки розвитку даного процесу, побудовою методології наукового пізнання. На початкових етапах формування методологічних аспектів теорії інновацій доцільно звернутися до поглядів засновника німецької класичної філософії І. Канта з його ідеями пізнання і перетворення дійсності [35; 4; 5]. Він ставив за мету реформування філософії за новим зразком. Ідеалом основи науки вважав використання математики та пізнання природи. На сьогодні ці підґрунтя закладають можливості під час інноватизації, з одного боку, визначати її «форми мислення» (філософія як математика), а з іншого – «закони мислення» (філософія як пізнання природи).

Основними положеннями нового підходу до розуміння процесу наукового мислення є перехід від: поняття «частина» до поняття «цілісність»; поняття «структура» до поняття «процес»; поняття «побудова» до поняття «сутність»; поняття «істина» до поняття «наближення до істини»; об'єктивної науки до епістемологічної науки [23; 33, с. 9].

Зазначене підтверджується дослідженнями французького філософа Р. Декарта. Він був переконаний, що наукове знання може дати абсолютну істину: «Метою наукових знань повинно бути спрямування розуму таким чином, щоб він (розум) міг виносити тверді й істинні судження про всі ті речі, які йому зустрічаються... Потрібно займатися лише тими предметами, в яких наші розуми очевидно здатні досягнути достовірних і безсумнівних знань... Для пошуку істини речей потрібен метод. Смертними володіє цікавість настільки «сліпа», що часто вони ведуть свій розум по

невідомих шляхах без будь-яких підстав для надії, але тільки для того, щоб перевірити, чи не лежить там те, що вони шукають... Метод полягає в порядку і розміщенні тих речей, на які потрібно звернути увагу розуму, щоб знайти... істину» [3, с. 78, 79, 86, 91].

Прийнято вважати, що будь-яке поняття, теорія або відкриття – це лише наближення до істини, і наука ніколи не зможе досягти цілісного та остаточного розуміння істини [33, с. 10]. Зміна принципів підходів до розуміння місії наукового мислення в умовах побудови інноваційної економіки і відповідної системи розвитку вимагає нових методів.

Наукове мислення, чиста (формальна) логіка за І. Кантом – це правила мислення, канон розуму, наука, система апріорних принципів, характеристика чистої форми мислення. Незважаючи на те що за І. Кантом наука є передусім однією з форм мислення, російські науковці В. Федоров, Г. Бендерський та І. Єпанешнікова [24, с. 66] наполягають, що наука – передусім освіта, а не просто об'єкт методологічної діяльності. Зважаючи на це, вони пропонують розглядати методологію побудови і розвитку теорії інновацій виходячи з розуміння логіки розвитку інноваційної діяльності як пізнавальної (теоретичної) сфери та напряму інтелектуальної технології.

Розглядаючи сутність побудови методології теорії інновацій, можна помітити, що продуктом і результатом методологічної роботи є не безпосередньо знання (їх обсяг, глибина), а структурування, загальні правила розробки проблем. А це більш важливо на початковому етапі формування та становлення інноваційної економіки.

Методологічною системою поглядів на інноваційний розвиток є погляди, що враховують ідеї «соціальної злагоди» (Конфуцій), «вічного миру» (І. Кант) та «раціонального соціуму» (М. Вебер). Філософи століттями сперечаються, що первинне, а що вторинне – буття чи свідомість. В основі матеріалізму, який почався з Демокріта, лежить ідея, що матерія первинна по відношенню до свідомості. Ідеалісти з часів Платона вважали первинним свідомість – ідею, дух. Як компроміс виник дуалізм Декарта. Він передбачає, що матерія і свідомість існують одночасно, взаємодоповнюють одне одного та існувати окремо не можуть [15, с. 70].

Генезис зазначених методологічних напрямів, їх творче використання для аналізу недосконалої економіки повинні послужити теоретичним підґрунтям побудови платонівської «ідеальної держави», становленню інновацій-

ної, соціально орієнтованої ринкової економіки [29, с. 19].

Якщо виходити із соціального контексту економічної трансформації, то її суб'єктом виступає людина. Роль людини в економічних трансформаціях не відображена в мікро- або макроекономічних неокласичних і кейнсіанських моделях, концепції базових потреб і теорії людського капіталу. Традиційно вона обговорюється в межах дискусії щодо раціональності поведінки економічних суб'єктів. Людину як суб'єкта економічної трансформації вже недостатньо розглядати крізь призму раціональності – нераціональності або засвоєння універсальних традиційних цінностей. Необхідно враховувати модерністські та постмодерністські цінності суспільства та їх вплив на формування соціокультурних ознак сучасного суспільства. Роль людини в економічних трансформаціях визначається процесом соціалізації.

Не буде помилкою розглядати соціалізацію як невід'ємний елемент економічної трансформації. На відміну від економічної трансформації вона не має дискреційного характеру, а відбувається постійно, створюючи умови майбутніх змін. Соціалізація означає формування соціальних умов для глибинних соціально-економічних перетворень. Без соціалізації неможливі принципові зміни в знаннях, інформації, техніці, технологіях, організації, управлінні й у свідомості людей. Вона супроводжується якісними змінами економічного, політичного, соціального, духовного та культурного порядків, рухливістю у співвідношенні старих і нових цінностей, традицій та інновацій. Відтак, соціалізація означає появу нових економіко-соціальних взаємодій. Отже, соціалізацію можна розглядати як важливу складову частину економічної трансформації. Вона відображає недосконалість соціальних інститутів, які створює людина в процесі господарської діяльності, їх появу, зміну та еволюцію самої людини [28, с. 313].

Ми поділяємо думку українського професора Ю. Зайцева, який стверджує, що «процес економічного та суспільного розвитку означає послідовну зміну стадій і станів розвитку, отже, і зміну інституціональних умов, форм, факторів, які визначають можливості, перспективи, характер цього розвитку» [26, с. 78]. До ключових інституціональних умов, форм, факторів науковець відносить: динамізацію процесів усупільнення виробництва та праці в умовах розвитку науково-технічної революції, глобалізації економічного життя на планеті; соціаліза-

цію економіки; «великі трансформації» технологічного способу виробництва та суспільства.

Із вищесказаного можемо зробити висновок, що економічні трансформації включають соціально-інституціональний аспект. Цей аспект відображає передусім появу соціальних інститутів, що забезпечують соціалізацію людини й економіки, зміни соціокультурних настанов населення, зростання його самосвідомості й ініціативності, довіри до держави та її інститутів.

Періодично змінюються вимоги до організації соціального управління у зв'язку з циклічністю розвитку суспільства, яка відзначена ще в працях античних мислителів Платона і Аристотеля та взята за основу в ідеї діалектичної спіралі Г. Гегеля, концепції зміни формацій К. Маркса, теорії економічних циклів М. Кондратьєва і Й. Шумпетера, соціологічні та культурологічні концепції П. Сорокіна. З розвитком та ускладненням соціальної системи принципи і механізми її організації перестають відповідати вимогам та повинні бути замінені на більш ефективні [21, с. 89].

Економічна культура, менталітет, релігія та історичні особливості накладають відбиток на поведінку людей і економічний розвиток країни. Ці чинники мають великий вплив на відносини розподілу благ, оскільки даний розвиток є й результатом діяльності економічних і політичних інституцій. У цьому плані є актуальною концепція американського соціолога і культуролога російського походження П. Сорокіна, яка розглядає розвиток суспільства через еволюцію типів культури.

Історичні закони він розглядає як прояв людської природи, а людину – як визначальну та необхідну передумову історії. «Будь-яка зміна історичного процесу, будь-який крок уперед чи назад, – пише П. Сорокін, – є справою честі людини і без неї не здійснюється... Людина завжди була єдиним творцем своєї історії...» [11, с. 135]. Систему цінностей і культуру, носіями яких є людина, він розглядав як вихідний чинник розвитку суспільства. Ми погоджуємося з думкою українського науковця І. Малого, що кожна система культури втілюється в праві, філософії, моралі, структурі виробничих відносин [29, с. 28]. При цьому «соціальний статус людини все більше визначається її освітнім рівнем, здатністю перетворювати інформацію у знання, самостійно здійснювати продуктивну діяльність в умовах технологічно досконалого суспільства» [26, с. 79].

«Людина є особливим елементом, генератором перетворення психічного в економічне шляхом її соціалізації та персоніфікації. Це

щодо творення економічних реформ, – пише український учений-економіст Б. Одягайло. – А з іншого боку, людина стає мотором інноваційного процесу... Перша особливість людини коріниться в людині-споживачеві,... друга – у людині-виробнику... Щоденний продукт людської діяльності – інноваційне рішення – створює животворну сутність будь-якого інноваційного товару/послуги» [30, с. 156].

Представник австрійської школи економіки Л. Мізес [9] вивчав людську дію як таку, а не мотиви, що спонукають людину діяти тим чи іншим чином. Він сформулював теоретико-методологічний фундамент дослідження людської діяльності та заклав новий напрям наукових досліджень – праксеологію. Важливим моментом у проведених ним дослідженнях людської діяльності було те, що вони спиралися на інституційний інструментарій. На думку Л. Мізеса, інститут є соціально-економічним феноменом, що структурує людську діяльність, накладаючи на неї певні формальні та неформальні обмеження, формуючи взірці поведінки, які є базовими для людської діяльності, зокрема економічної.

Українські вчені П. Мазурок, Б. Одягайло, В. Кулішов, О. Сазонець дійшли висновку у своїх наукових дослідженнях, що «просте людське буття вимагає встановлення рівноваги між організмом людини і природним середовищем. Це здійснюється з допомогою елементарних економічних прообразів (архетипів) або універсалій (протоінституцій), які мають психічну природу.... Психічне існування – це єдина категорія існування, про яке ми маємо безпосереднє знання. Нічого неможливо пізнати, якщо воно спочатку не з'явиться як психічний образ або архетип чи типовий мотив, який колись пройшов через свідомість і витіснений у підсвідомість.... Архетипи – це моделі підсвідомої поведінки, що мають колективну природу (притаманні всім без винятку)» [31, с. 83]. За аналогією з психічними підсвідомими праформами, або архетипами, які утворюють систему колективних настанов і реакцій щодо інноваційної поведінки людей, існують прообрази економічної поведінки, які створюють закономірну структуру – архітектоніку [32, с. 47] інноваційної економіки.

Якщо дивитися на формування інноваційної економіки через призму інституціоналізму, то стає очевидним, що людина через систему інститутів здійснює інноваційну діяльність, структуруючи економічно-інноваційний простір, утворюючи його складові «клітини» – бізнес-інкубатори, інноваційні хаби, іннотехи,

технопарки, технополіси, інноваційні кластери (рис. 1). Вони формують покращене середовище людської життєдіяльності, забезпечують побудову інноваційної економіки. Згідно з інституційною парадигмою, це означає, що людина є первинна, а інститути інноваційного розвитку – вторинні. Дана теза дає можливість для моделювання інноваційної діяльності на основі аналогії проявів людської індивідуальності.

Оскільки об'єктом праксеологічної парадигми є індивід, цілком зрозумілим буде використання у статті суб'єктно-орієнтованого підходу. Даний підхід є похідним від методологічного індивідуалізму (пояснює господарські феномени через цілеспрямовані дії індивідів), якого дотримувався Л. Мізес. Згідно із суб'єктно-орієнтованим підходом, фігурантом інноваційної діяльності є людина-новатор.

Суб'єктно-орієнтований підхід передбачає оперування поняттями як індивідуального (особистість), так і колективного (група, колектив, громада, нація) суб'єкта [19, с. 44–45, 55]. Для того щоб запрацювали колективістські цінності, вони повинні «вбудуватись» у систему цінностей індивіда і набути статусу суб'єктивної важливості. Намагаючись змінити рівень власної недосконалості, люди формують стереотипи поведінки на основі успішного досвіду і тим самим заощаджують на витратах для прийняття рішень. Стійкі стереотипи (рутини) і цінності утворюють ментальні моделі [8; 18, с. 69] як засоби сприйняття зовнішнього світу.

У процесі взаємодії люди змушені коригувати ці моделі, виробляючи базові уявлення («загальні ментальні моделі»). Із них складається культура суспільства, у рамках якого формуються норми поведінки [18, с. 70; 12]. Останні знаходять своє відображення в сукупності правил, доповнених механізмами примусу задля їх виконання, які називають інститутами.

Заслуговує на увагу в рамках теми статті структурно-компонентна модель інституту американського вченого А. Грейфа [7] (рис. 2). Дана модель дає змогу побачити спрямованість складових частин інституту.

Інститути створюють стимули, визначають правила та принципи людської поведінки, встановлюючи для неї обмеження, проте інституціональні «межі» людської діяльності досить «розмиті» та віртуалізовані.

З погляду інноваційної економіки, інститути дають змогу структурувати витрати на функціонування в умовах невизначеності. Формування цих інститутів – процес ендегенний, пов'язаний

з історичним досвідом взаємодії людей. Спроби ззовні впровадити запозичені правила будуть невдалими, якщо підуть у розріз з тією культурою і неформальними практиками, які вже існують у суспільстві.

Інститути досить інертні, але поступово змінюються з накопиченням досвіду особами, які приймають рішення. Досвід дає їм змогу коригувати існуючі ментальні моделі, відкриває нові можливості для інноваційної поведінки, сприяє виникненню нових інститутів [10, с. 6].

Разом із тим для інноваційного розвитку необхідне розширення інтелектуального простору, що забезпечує «технологічний коридор» просування інновацій. В основі механізму його розширення лежить фундаментальний процес взаємодії потоків знань і відомостей, які й визначають результат розширення. Якщо інформаційна маса в соціумі встигає «викристалізуватися» в необхідні для інноваційного прориву знання, вищевказаний механізм спрацьовує. «Кристалізація» забезпечується за рахунок формування так званих «змістових атракторів», ядром яких є інвестиції. Конструювання подібних механізмів формування нових змістів (в які «запаковуються» знання) закладене в основу постіндустріальної модернізації суспільства. Освоєння подібних механізмів та розуміння філософії їх дії дає шанс «вирватися з глухого кута наздоганяючого розвитку» [22, с. 37].

У моделі на рис. 3 простежується проблема співвідношення соціального та інтелектуального просторів, що тісно пов'язана з недооцінкою інноваційної практики використання ресурсних можливостей у дихотомії «інформація – знання». Саме з причин відсутності когнітивних інструментів такі можливості не використовуються для створення необхідних для розвитку соціуму нових змістів як важливих продуктів економіки знань.

Інформація є природнім нескінченним джерелом творчого процесу, результатом інноваційної діяльності. Матеріальний світ є інформаційним, а тому процеси базуються на принципі «єдності матеріальних коренів інформації й інформаційних коренів матерії» [23; 1, с. 9]. Діалектична система «інформація – знання» в інноваційній економіці базується на використанні багатьох природних принципів і засад: свідомості людини як невичерпного джерела творчості; інформаційності матеріального світу; боротьбі суперечностей як принципу творчого руху; «об'єднанні можливостей»; синергії як нескінченного резерву для творчого отримання інноваційного продукту.

У широкому філософському сенсі інновація є умова і механізм, під впливом якого здійснюється соціальний прогрес. В основі буття будь-якої соціальної системи покладено закон періодичного інноваційного оновлення. При цьому слід відмітити такі закономірності:

- інноваційні перетворення в різних сферах життя суспільства зазвичай синхронні. Тобто інновації в науці, культурі, економіці, соціальній і політичній сферах знаходяться у взаємозалежності та «супроводжують» (сприяють появі) одна одну;

- в інноваційному оновленні зберігається базове ядро соціальної системи (або її підсистеми), параметри ж її існування змінюються

відповідно до тих обставин, які задають координати актуальності;

- інноваційна діяльність розвивається нерівномірно і циклічно, хвилі інноваційної активності змінюються спадами. Спостерігаються чітко виражені інноваційні цикли різної глибини і терміновості. Ці цикли проходять такі фази: вибух інноваційного імпульсу – піднесення – спад – стабілізація – стагнація – депресія – накопичення потенціалу нового інноваційного імпульсу;

- у циклах інноваційної динаміки діє свого роду природний відбір, а саме ефективні та життєздатні інновації «вбудовуються в генотип» соціальної системи і повторюють потім її актуалізованими модифікаціями;

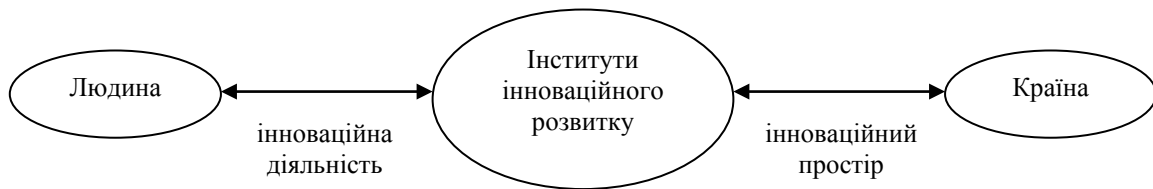

Рис. 1. Базова інституціональна модель інноваційної економіки на основі суб'єктно-орієнтованого підходу (розробка автора)

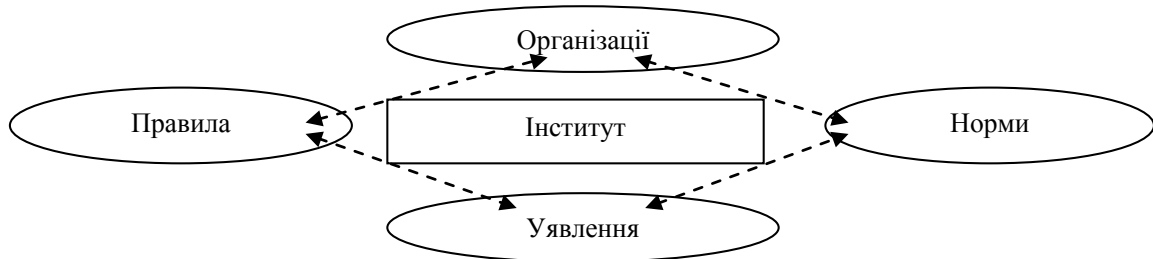

Рис. 2. Структурно-компонентна модель інституту за А. Грейфом [7, с. 9, 20]

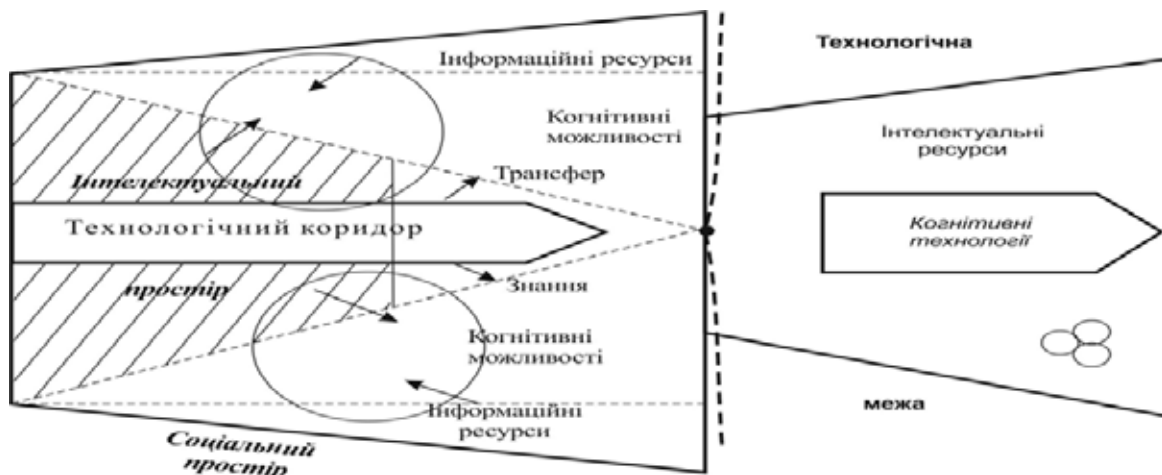

Рис. 3. Філософія взаємодії соціального й інтелектуального просторів [22, с. 36]

– кожна інноваційна хвиля породжує «вибухи» суперечностей у суспільстві. Боротьба традицій та інновацій є тим «болісношою», чим радикальніше відбувається трансформація соціальної системи [21, с. 90].

Інноваційний процес через призму філософії починається з ідеї, а закінчується матеріальним утіленням. Розуміння інноваційного процесу через базові філософські категорії вимагає розгляду основних його елементів та учасників. Усе розпочинається з генерації нових ідей, із народження інновацій новатором. Науковець А. Баркер у своїй книзі «Алхімія інновацій» писав, що «творити – означає знайти винятковий або незвичний спосіб осмислення чогось, вирватись із полону» [6, с. 29]. На думку психологів, творчі особистості, новатори характеризуються такими якостями, як: ентузіазм, готовність до ризику, «гнучкий, ясний» розум, здатність зробити складне простим, допитливість, бажання зворотного зв'язку та об'єктивність до критики [6, с. 30].

Потім новація перетворюється в інновацію, тобто впроваджується. Питаннями впровадження займається інноватор. Реалізація є наступним етапом в інноваційному процесі. Інновація повинна бути такою, якої потребує суспільство. А це вже робота для спеціалістів-професіоналів, які мають переконати потенційних споживачів у тому, що інновація їм необхідна. Цим займається консерватор – людина, яка володіє необхідними технологіями для так званого «промивання мізків». Результатами діяльності всіх задіяних осіб є новація, інновація та товар [15, с. 69].

Суб'єктам інноваційного процесу притаманне лідерство як організаційний принцип та функціональний механізм. Кожен із них повинен реалізувати його відповідно до соціальних завдань. В умовах стабільного розвитку лідерство покликане відтворювати і коригувати форми суспільного життя, що склалися. Порівняльна характеристика суб'єктів інноваційного процесу (новатора, інноватора, консерватора) з позиції філософії та методології представлена в табл. 1. Саме філософський ракурс аналізу інноваційного процесу дає змогу зрозуміти зміст існування і призначення кожного учасника.

Ми погоджуємося з думкою російського дослідника В. Завадовського, який наголошує, що філософський дуалістичний підхід допомагає вирішити суперечку вчених про те, чим є інновація – процесом чи результатом. Інноватор розглядає інновацію і як процес, і як результат. У цьому проявляється дуалізм інно-

вацій. Як тільки інноватор отримує інновацію як результат, вона... потребує оновлення, бо застаріває, а це вже процес.

Інноватор повинен бути дуалістом, «не скочуватись» до позицій ідеалізму і матеріалізму, бо він втратить «прикордонну роль» в інноваційному процесі. Він не має «переключатися» між ідеалізмом і матеріалізмом... має поєднувати риси ідеаліста і матеріаліста, але не бути ні тим, ні іншим» [15, с. 70].

Господарський порядок, сприятливий для інновацій, передбачає не стільки суперництво, скільки співробітництво економічних суб'єктів інноваційної економіки. Вони повинні спільно виробляти, відбирати і наслідувати «довгі правила» взаємодії. Основу такого порядку становить організаційна ідентифікація різного рівня спільності, яка базується на проявах альтруїзму [25, с. 56].

Причину та форму прояву інноваційних інтересів відображають потреби та способи їх задоволення [20, с. 15–19]. Інноваційні інтереси стають певною ланкою, що опосередковує взаємозв'язок між потребами в інноваціях та їх «виробництвом». Об'єктивний зміст інноваційних інтересів [17, с. 35–39] визначається тим, що вони, з одного боку, є формою прояву відповідних відносин, з іншого – елементом у механізмі дії економічних законів.

Зауважимо, що інноваційному інтересу притаманні внутрішні суперечності, які виникають між усвідомленням мети діяльності і наявністю засобів її здійснення [16, с. 28], тобто суперечності між усвідомленими потребами та реальними здібностями економічного суб'єкта. Цей непростий множинний дуалізм інноваційного інтересу відображає певний стан рівноваги в системі «індивід – суспільство». Реалізація даного інтересу є процесом вирішення його внутрішніх суперечностей та відновлення порушеної рівноваги, яка носить динамічний характер. Таким чином, інноваційні інтереси виступають рушійною або гальмуючою силою [13, с. 14; 14, с. 85] розвитку інноваційної економіки.

Головна умова переходу до інноваційного шляху розвитку – трансформація, перебудова існуючого господарського порядку. Домінуючі власники (стратегічні контролери) підприємств повинні співпрацювати. Потрібно створити такі умови, щоб форми поведінки економічних суб'єктів інноваційного процесу, які базуються на «довгих правилах» взаємодії, змогли сформуватися. Для цього потрібно змінити соціально-економічне середовище, що їх оточує, та перенести їх діяльність у зону іншої інноваційної організації [25, с. 57].

Соціобіологічні проблеми егоїзму особистості у зв'язку з режимом, що склався (режимом власності фізичних осіб), стали проблемами підприємств та суспільства. Періоди господарських реформ супроводжуються соціальними

мутаціями інститутів-правил, які спрямовують поведінку економічних суб'єктів до визначеного напрямку. Ми стали свідками того, як за короткий період неякісна трансформація економіки зруйнувала попередній господарський поря-

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика учасників інноваційного процесу
з позиції філософії та методології**

Суб'єкт	Новатор	Інноватор	Консерватор
Напрямок у філософії	Ідеалізм	Дуалізм	Матеріалізм
Засновники	Платон (428–348 рр. до н.е.)	Декарт (1596–1650 рр.)	Демокрит (460–370 рр. до н.е.)
Роль	Генерація ідей	Впровадження новацій	Комерціалізація інновацій
Результат	Новація	Інновація	Товар
Рівень	Духовний	Ментальний	Інстинктивний
Орієнтація	Процес	Ціль	Результат
Реакція	Проактивність	Активність	Пасивність
Поведінка	Пошукова	Варіативна	Детермінована
Час	Майбутнє	Теперішнє	Минуле
Простір	Глобальний	Глобальний	Локальний
Протяжність	Безкінечність	Завершеність	Обмеженість
Сприйняття	Споглядання	Оформлення	Вручення
Система	Відкрита	Напіввідкрита	Закрита
«Людина розумна»	«Людина творча»	«Людина прагматична»	«Людина технологічна»
Зовнішній світ	Віртуальний	Міфічний	Реальний
Відношення до суспільства	Антисоціальне	Маргінальне	Соціальне
Взаємодія із суспільством	Конфронтація	Адаптація	Консервація
Тип мислення	Синтетичне	Прагматичне	Аналітичне
Тренування мислення	Розвиток	Фіксування	Формування
Об'єкт	Ідеї	Новації	Інновації
Мета	Обман	Міф	Істина
Опис мети	Відсутній	«Розмитий»	Чіткий
Процес	Домінує	Рівнозначний меті	Підпорядкований меті
Наукова база	Евристика	Інноватика	Класика
Методи	Теоретичні	Емпіричні	Прикладні
Визначеність	Пошук	Ймовірність	Детермінованість
Оригінальність	Унікальність	Похідність	Стандартність
Об'єктивність	Суб'єктивність	Змішаність	Об'єктивність
Відтворення	Низьке	Середнє	Високе
Оцінка	Якісна	Напівкількісна	Кількісна

Джерело: згруповано автором на основі [15, с. 69–73]

док. Наслідком таких «соціальних мутацій» стала поява неефективних в інноваційному відношенні інститутів-правил. З'ясувалось, що пряма аналогія реплікаторів у біології (гени) й економіці (організаційна рутинна, інститути-правила) не працюють. На відміну від біологічних реплікаторів економічні виявилися тендітними, крихкими та нестійкими [25, с. 61].

Не претендуючи на універсальність і завершеність вирішення проблеми, ми пропонуємо свій варіант (рис. 4), що представлений концепцією інноваційної економіки на основі еволюції базових інститутів. Даній концепції притаманні декілька принципових моментів, а саме:

– пріоритетом інноваційної економіки є інтелектуальне продукування на основі процесу пізнання;

– єдине економічне поле для інформаційного, інтелектуального та матеріального виробництва.

Запропонована концепція є відображенням об'єктивної реальності, тобто процесу пізнання. Традиції, звички, звичаї, норми-зразки – не лише суто історичний факт, але й сучасна реальність. Звичаї проявляють себе зазвичай у побуті, а отже, як умовні правила, норми, тоді як традиції – у всіх галузях соціального життя. Вони не зникають, а продовжують впливати на життєдіяльність індивідуумів.

Виходячи з існуючих взаємозв'язків між собою та взаємодії з інститутами розвитку, традиції і норми формують інституціональну архітектуру економіки інноваційного типу. Варто зазначити, від процесу пізнання індивідуума залежить, яку форму будуть мати його результати (запис, матеріальний об'єкт чи залишаться лише думкою, ідеєю, що не вийде за межі свідомості).

Людина є безпосереднім носієм звичаїв, традицій, звичок, а їх генерація та трансляція

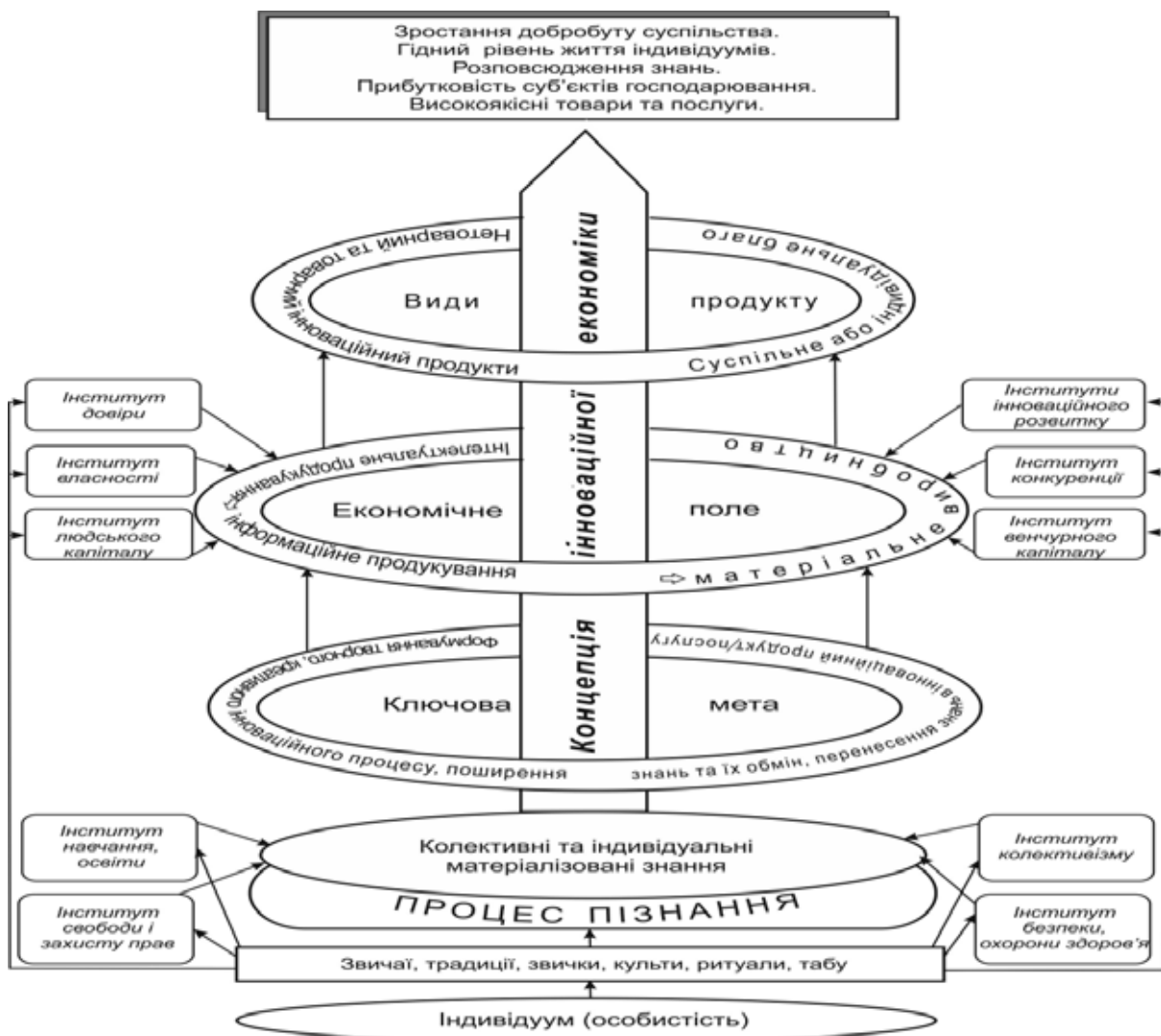

Рис. 4. Концепція інноваційної економіки (розробка автора)

можлива і необхідна в результаті живого та необов'язкового вербального контакту, неопосередкованого зв'язку між людьми. Принципово важливим для розуміння механізму функціонування єдиного економічного поля є те, що всі три складові частини (інтелектуальне, інформаційне та матеріальне виробництво) ланцюга інноваційного процесу не існують одна без одної. Їх розвиток – взаємозалежний та взаємообумовлений. У сукупності ці види виробництва утворюють єдиний технологічний ланцюг виробництва і використання знань, набутих у процесі пізнання.

Процес виробництва інновацій розпочинається з інтелектуального продукування, зі створення ідеальних індивідуальних та колективних знань. Наступним етапом є інформаційне виробництво під впливом кодування і розповсюдження знань. Завершальним етапом є уречевлення отриманих знань в інноваційному продукті.

Таким чином, можна зробити низку висновків і узагальнень.

По-перше, матеріалізація знань є однією з важливих умов безпосереднього існування знань. Це викликано тим, що якщо навіть унікальні за своїми можливостями впливу на реальне життя людини та суспільства колективні й індивідуальні знання не будуть матеріалізовані, вони не принесуть користі суспільству.

По-друге, матеріальне виробництво інноваційного продукту завжди є вторинним відносно інтелектуального, тому що воно є лише уречевленням ідей, що створенні в процесі інтелектуального продукування.

По-третє, інформаційне виробництво є сполучною ланкою між інтелектуальним і матеріальним виробництвами й поєднує в собі якості обох.

Незважаючи на складнощі, що виникають під час формування інноваційної економіки та становлення взаємодії її інститутів, потрібно пам'ятати, що ядром такої економіки є інтелект, знання та мислення людини, що й дає змогу отримати прибуток. Інноваційна економіка є багаторівневою, у ній задіяні три типи спеціалістів (новатори, інноватори, консерватори) зі своїми функціями та характеристиками. Кожен із них виконує свою роботу. Для успішної побудови процесу створення і впровадження новацій повинна бути сформована потужна методологічна, теоретична і філософська бази. Якщо цього не дотримуватися, то інновацію спіткає крах та руйнація [15, с. 73].

Інновація обов'язково передбачає своєчасне й оперативне впровадження нововведень в життя, яке призводить до позитивних

наслідків для соціальної системи. Проектний і динамічний план інновацій повинен бути синхронізованим. Це викликано тим, що невчасно реалізоване нововведення не має конструктивного значення і не може вважатися інновацією.

Погоджуємося з думкою Ю. Зайцева про те, що «стрімкий розвиток науково-технічної революції, яка охоплює всі сфери економічної та соціальної діяльності окремої людини, окремої держави, людства в цілому, і призводить до появи «інформаційної», «інноваційної» та «комунікативної» людини» [27]. Інформація і суспільство є середовищем, в якому функціонує людина. Вона є творчим організаційно-об'єднуючим елементом у поєднанні інформаційного середовища із суспільством. Велике значення в інноваційних процесах відіграє економічний контур. Його основою є система «інформація – людина – знання», у ньому відбувається перетворення інформації в знання. Антагоністичні завдання людини і суспільства поєднуються на етапі досягнення економічної вигоди. Створення умов для діалектичного поєднання економічних суперечностей людини і суспільства в єдність є ключовим моментом побудови інноваційної економіки [34, с. 4–5].

Висновки з цього дослідження. Отже, проведений гносеологічний аналіз і з'ясування антропологічних особливостей інституціонального базису інноваційної економіки дають підстави стверджувати, що нині «диктується» новий тип організації системи соціуму та його інститутів розвитку. Він більш динамічний і постійно потребує узгодження з викликами часу. Виникає й вимога мобільності свідомості, її відповідності швидкості соціальної динаміки. Є потреба у відмові від прагнення єдиним актом соціальної творчості написати умовну картину «загального добробуту» та оформити її у незмінну, встановлену даність.

Незважаючи на масштабність наукових праць та досліджень, що вже зроблені науковцями, все ж неможливо охопити всю багатоманітність і конкретику інституціональної проблематики. Втім, сьогодні є достатньо методологічних обґрунтувань для подальших наукових розробок у контексті побудови в Україні економіки інноваційного типу. Майбутні дослідження варто здійснювати у напрямі вирішення проблем інституціонального устрою економіки інноваційного типу з тією метою, щоб на базі цього пізнання та закономірностей суспільного розвитку здійснювати реформування та проводити економічну модернізацію в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пархоменко О.В. Діалектична система «інформація – знання» як визначальний фактор реалізації принципу «об'єднання можливостей» в умовах функціонування інноваційної економіки / О.В. Пархоменко, А.О. Пархоменко // Науково-технічна інформація. – 2011. – № 4. – С. 8–13.
2. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюба. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
3. Декарт Р. Сочинения : в 2-х т. / Р. Декарт. – М. : Мысль, 1989. – Т. 1: Правила для руководства ума (1628). – 654 с.
4. Кант І. Критика практичного розуму / І. Кант. – К. : Юніверс, 2004. – 240 с.
5. Кант І. Рефлексії до критики чистого розуму / І. Кант. – К. : Юніверс, 2004. – 464 с.
6. Баркер А. Алхимия инноваций / А. Баркер ; пер. с англ. А.Р. Ханукаева. – М. : Вершина, 2004. – 224 с.
7. Greif A. Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade / Avner Greif. – New York : Cambridge University Press, 2006. – 526 p.
8. Denzau A. Shared Mental Models: Ideologies and Institutions / A. Denzau, D. North. – Kyklos : [s. n.], 1994. – Vol. 47, № 1. – P. 3–31.
9. Мизес Л. Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории / Л. Мизес ; 2-е испр. изд. – Челябинск : Социум, 2005. – 878 с.
10. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа / Д. Норт // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 6–17.
11. Сорокин П. Историческая необходимость / П. Сорокин // Социс. – 1989. – № 6. – С. 135–147.
12. Hofstede G. The Interaction between National and Organizational Value Systems / G. Hofstede // Management Studies. – 1985. – Vol. 22. – P. 347–357.
13. Генкин А. Система экономических интересов и социальная гармония / А. Генкин // Вопросы экономики. – 1993. – № 6. – С. 11–15.
14. Евстигнеев Р. Теоретические аспекты согласования экономических интересов / Р. Евстигнеев // Вопросы экономики. – 1988. – № 2. – С. 80–89.
15. Завадовский В.В. Философия и методология инновационного процесса / В.В. Завадовский // Инновации. – 2011. – № 7(153). – С. 69–73.
16. Игнатовский П. Экономические интересы, их противоречия / П. Игнатовский // Экономист. – 2002. – № 3. – С. 28–39.
17. Потребности, интересы, стимулы в хозяйственном механизме / Под ред. В.Н. Котелкина, А.И. Сибирева. – Ленинград : ЛГУ, 1983. – 216 с.
18. Кузьминов Я. Как наука о рынках становится наукой об обществе / Я. Кузьминов, К. Бендукидзе, М. Юдкевич // Вопросы экономики. – 2005. – № 12. – С. 63–81.
19. Лепский В.Е. Субъектно-ориентированный подход к инновационному развитию / В.Е. Лепский. – М. : Когито-Центр, 2009. – 209 с.
20. Мамедов О.Ю. Производственное отношение: политико-экономическая модель / О.Ю. Мамедов. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – 288 с.
21. Немчинова Е.Ю. Лидерство в свете инновационной парадигмы социального развития / Е.Ю. Немчинова // Инновации. – 2011. – № 1(147). – С. 89–92.
22. Полещенко К.Н. Пространство инноваций: структурный анализ проблемной области инновационной деятельности / К.Н. Полещенко, В.И. Разумов, Л.И. Рыженко // Инновации. – 2010. – № 11(145). – С. 34–38.
23. Старіш О.Г. Системологія : [підручник] / О.Г. Старіш. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 232 с.
24. Федоров В. Инноватика как деятельность и система (к вопросу о методологии теории инновации) / В. Федоров, Г. Бендерский, И. Епанешникова // Инновации. – 2011. – № 7(153). – С. 65–68.
25. Вишневский В. Инновации, институты и эволюция / В. Вишневский, В. Дементьев // Вопросы экономики. – 2010. – № 9. – С. 41–62.
26. Зайцев Ю.К. Діалектика формування, функціонування та розвитку двох гілок економічної теорії у ХХ – на початку ХХІ ст. / Ю.К. Зайцев // Європейський вектор економічного розвитку. – 2012. – Вип. 2(13). – С. 77–81.
27. Зайцев Ю.К. Людиноцентрична парадигма сучасної економіки як умова сталого розвитку суспільства / Ю.К. Зайцев // Ефективна економіка. – 2013. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2289>.
28. Івашина С.Ю. Соціально-інституціональні аспекти економічної трансформації / С.Ю. Івашина, О.Ф. Івашина // Проблеми економіки. – 2014. – № 2. – С. 309–314.
29. Малий І.Й. Держава і ринок: Філософія взаємодії : [монографія] / І.Й. Малий, М.І. Діба, М.К. Галабурда. – К. : КНЕУ, 2005. – 358 с.

30. Одягайло Б.М. Економіка: транзитивність від найпростішої до глобальної / Б.М. Одягайло ; Київський національний економічний ун-т, Криворізький економічний ін-т. – Д. : Пороги, 2003. – 311 с.
31. Глобальна економіка : [навч. посіб.] / П.П. Мазурок, Б.М. Одягайло, В.В. Кулішов, О.М. Сазонец. – Львів : Магнолія 2006, 2009. – 208 с.
32. Одягайло Б.М. Національне та інтернаціональне в економічній системі України (спроба методологічного синтезу) : [монографія] / Б.М. Одягайло. – Кривий Ріг : Залозний В.В., 2009. – 183 с.
33. Пархоменко О.В. Системний підхід до проблеми підготовки фахівців для інноваційної економіки / О.В. Пархоменко // Науково-технічна інформація. – 2008. – № 4. – С. 9–11.
34. Пархоменко О.В. Інноваційна економіка як результат взаємодії економічної і соціальної систем / О.В. Пархоменко // Науково-технічна інформація. – 2009. – № 3. – С. 3–6.
35. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова ; 5-е изд. – М. : Политиздат, 1986. – 590 с.